

RAŠYTOJO UŽRAŠAI

KAIP ŠIAULIUOSE PER SPALIO ŠVENTES
SUPLEVĖSAVO LIETUVIŠKA TRISPALVĖ

Šiaulių apskrities bajorų svečiai – skulptorius Arūnas Sakalauskas ir aktorė Virginija Kochanskytė (sėdi centre). Apskritis bajorų kancleris Jonas Galkauskas – priekyje pirmas kairėje.
Nuotraukos iš Leono Peleckio-Kaktavičiaus asmeninio archyvo

Leonas Peleckis-Kaktavičius

Atgimimo vėjai suvedė su labai įdomiu žmogum – Jonu Galkausku. Ketvirtį amžiaus tyliai Šiaulių stambiaplėkščių namų gamykloje dirbęs inžinierius pagaliau suprato, kad ir jo gyvenime dar ne viskas prarasta. Ne, jis nesiveržė į tribūnas, nekalbėjo garsiau už kitus – ne taip buvo išauklėtas, tačiau ne vienam jo žodis, patarimas, ori laikysena buvo ypatingos reikšmės. Jį buvo galima sutikti Sąjūdžio mitinguose, tarp rinkiminės komisijos narių, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos renginiuose, o netrukus ir tarp Lietuvos bajorų sąjungos signatarų. Neatsitiktinai ir sūnus Tomas tapo Lietuvos kariuomenės savanoriu, o 1991-aisiais budėjo Aukščiausiosios Tarybos rūmuose.

Šį rudenį J. Galkauskui būtų sukakę aštuoniasdešimt. Deja, jau beveik penkiolika metų, kai iškeliavęs Anapilin. Pernelyg daug teko patirti sovietmečiu. Nepriklausomybę sutiko jau turėdamas rimtų sveikatos problemų.

Mūsų pažintis truko gerą dešimtmetį. Ne sykį per tą laiką bendrauta – jo nuomonė valstybės dienraščio skaitytojams buvo svarbi. Tarp kitų buvo ir bajoriški reikalai – Jonas iki mirties rinktas Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos Šiaulių apskrities kancleriu, LBKS senatoriumi, o šių eilučių autoriui buvo lemta vadovauti apskrities bajorams. Nemažai pokalbių liko diktofono juostelėje, užrašų knygelėse, o ir atmintyje. J. Galkausko gyvenimas neabejotinai vertas dėmesio.

Senieji šiauliečiai dar prisimena 1956 m. lapkričio 7 d. rytą, kai spalio demonstracijos metu pačiame miesto centre, ant J. Janonio gimnazijos pastato, plevėsavu lietuviška trispalvė. Iki vidurdienio tokia pat vėliava plaukštėsi

ir ant Sukilėlių kalnelyje esančio Nepriklausomybės paminklo.

Pavyko surasti pagrindinį tų įvykių veikėją, buvusį politinį kalinį J. Galkauską.

- Ne kartą girdėta, kad sovietmečiu trispalvės būdavo iškeliamos Vasario 16-ąją. Tačiau per vadinamąsias spalio šventes...

J. Galkauskas juokauja, kad jie buvo jauni, nekantrūs ir laukti tris mėnesius atrodė visa amžinybė. O rimtai priduria: apsisprendimą pagreitino tragiškai pasibaigę Vengrijos įvykiai. Jų, kelių bendraminčių abiturientų, netenkino įžūli rusinimo politika, todėl nutarė savaip paminėti spalio perversmo metines. Moksleiviai nesilaikė atsargumo priemonių, konspiracijos. Kad Ina Lukminaitė pasiuvo trispalves, daugelis žinojo. Kas jas išskėlė, žinojo taip pat. Tačiau saugumiečiai tik po mėnesio suėmė vėliavas iškėlusius nepilnamečius moksleivius.

Nelengva buvo iškelti vėliavą ant savo mokyklos fasadinio frontono: tą naktį buvo pašalė, stogas slidus. Ant stogo jie užlipo gaisrinėmis kopėčiomis, perėjo jį ir kitoje pusėje pritvirtino vėliavą. Visa tai vyko vidurnaktį ir užtruko daugiau kaip pusvalandį. Vėliavą kėlė vienuoliktokai J. Galkauskas ir Vytautas Ščeponavičius.

Jei tuo metu Sukilėlių kalnelyje Nepriklausomybės paminklo nebūtų supę pastoliai (paminklas buvo perdirbamas į sovietinį, naikinama lietuviška atributika), sunkiau būtų buvę pasiekti viršūnę.

Tą naktį ant namų sienų buvo išklijuota ir apie du šimtus atsišaukimų.

Į spalio demonstraciją abiturientai atėjo laiku. Mokyklos kieme jautėsi pagyvėjimas, kalbos sukosi tik apie gražiai besiplaikstančią trispalvę. Iki demonstracijos pradžios jos nuimti nesuspėjo, nes iš pradžių bandė išsiaiškinti ar... neužminuota. Vakare apie trispalves jau kalbėjo visas miestas.

Suėmė pamokos metu

J. Galkauskas suvokė, kas jam gresia: gali netekti ne tik atestato, bet ir svajonės tapti gydytoju. Jis buvo ir atsišaukimų autorius, juos kartu su savo

bendraminčiais pagamino mokyklos fotolaboratorijoje.

Atsišaukimai ir nulėmė J. Galkausko likimą. Saugumiečiai, tikrindami visas miesto fotolaboratorijas, atėjo ir į mokyklą, kurioje tos proklamacijos gimė. Joje rado rėmelį, į kurį buvo dedamas negatyvas. Kas priklausė foto būreliui, buvo nesunku sužinoti, grafinės ekspertizės išvadų nepaneigsi. J. Galkausko rašysena kaligrafiška, jis perrašė atsišaukimą. Suėmė jį, V. Ščeponavičių ir Aleksą Vaitkų mokykloje, pamokos metu. Beje, darydami krata, kagėbistai tarp J. Galkausko daiktų aptiko ir revolverį bei sušaudytą „Trumpą J. Stalino biografiją“, mat, vaikinukas naudojo knygą kaip taikinį.

Kaip sąžiningas žmogus J. Galkauskas prisipažino padaręs tai, kuo kaltinamas, tačiau sakėsi tai daręs vienas. Lygiai tą patį įrodinėjo ir V. Ščeponavičius. J. Galkauskui teismas atseikėjo penkerius metus, V. Ščeponavičiui – trejus, A. Vaitkui – dvejus.

Tarp šviesiausių lagerio prisiminimų – krepšinio turnyrai

Kai kėlė vėliavas ir klijavo atsišaukimus, J. Galkauskas neturėjo net septyniolikos metų (buvo gimęs lapkričio 9-ąją). Todėl po teismo, mėnesį palaike Lukiškėse, išsiuntė į nepilnamečių koloniją Vilniuje, buvusiam vienuolyne. Tačiau pilnametystės ten nepavyko sulaukti. Prižiūrėtojai, pamatę, kad bendraamžiai domisi tuo, ką padarė J. Galkauskas, vėl sugrąžino į Lukiškės, o iš čia drauge su kitais politiniais kaliniais išvežė į Rusiją. Iš pradžių pateko į Oršos, paskui – į „Krasnaja Presnia“ kalėjimą Maskvoje, o jau iš ten atsідūrė Mordovijos lageryje.

Nors per tuos penkerius metus buvo viena amnestija, ir senieji kaliniai nepilnamečiams nuteistiesiems sakė: „Vyrai, ruoškitės namo“, J. Galkausko amnestija nepalietė. Tačiau lagerio patirtis daugiau davė negu atėmė. Čia sutiko daug įdomių žmonių, išmoko skirti tai, kas svarbiausia gyvenime. O vienas šviesiausių prisiminimų liko krepšinio turnyrai. Tuo metu lageryje buvo apie du tūkstančius kalinių, tarp jų daug moksleivių, studentų. Vienu metu buvo net trys lietuvių krepšinio komandos, po vieną – latvių, estų, ukrainiečių bei rusų. Įdomiausia, kad lietuvių komandos turėjo tautinę atributiką. Pavyzdžiui, ant „Geležinio vilko“ komandos narių marškinėlių buvo nupiešti ažuolo lapai, o per vidurį – geležinis vilkas. „Gedimino stulpų“ komandos emblemos viduryje – Gedimino stulpai. „Lagerio valdžia patikėjo legendomis ir politikos neižvelgė“, - pasakojo J. Galkauskas.

Jonas Galkauskas prisimena „Ažuolų mišką“

Gerai žinome Balio Sruogos „Dievų mišką“. Kaip šių eilučių autoriui yra sakiusi dr. Vanda Sruogienė, jei šis

kūrinys būtų pasirodęs laiku, galbūt būtų pelnęs net Nobelio premiją. Tačiau sovietinė cenzūra knygą išspausdinti leido tik tuomet, kai pasaulyje leidinių panašia tematika buvo jau daug.

J. Galkauskas į rašytojus nepretendavo, tačiau neabejojo, kad tai, kas dėjosi Vidurio Rusijos Dubravlage arba, anot jo, Ažuolų miške (rusiškai dubrava – ažuolynas), nemažiau verta dėmesio.

„Ar gali būti koks nors ryšys tarp raštų, malkų ir Baudžiamojo kodekso?“ – klausia J. Galkauskas, pats pastebėdamas, jog iš pirmo žvilgsnio tarp jurisprudencijos ir malkų pjovimo ryšio tikrai nėra.

Tačiau tik iš pirmo žvilgsnio. Ir jis papasakoja apie tai, kaip lageryje vienas jaunųjų valstybinių nusikaltėlių būrys ruošė žiemai malkas. Tempai buvo pasibaisėtini, darėsi neabejotinai aišku, kad, jei ir toliau taip bus dirbama, lageris sušals, taip pat ir pjovėjai, bepjaudami tas malkas. Įdomiausia, kad, nors malkų rietuvė vakarop atrodydavo apgailėtina kukli, niekas neslampinėjo be darbo. Visi kaip kas įmanė judėjo.

Negelbėjo net transparantas „Pomni sam, skaži drugomu: čestnyj trud – doroga k domu“, nei socialistinis lenktyniavimas. Dėl pastarojo atsiradimo, dėl pažado geriausiųjų pjovėjų pavardes įrašyti lentoje matomiausioje lagerio vietoje ruošimas malkų žiemai dar sulėtėjo.

Kai, rodės, viskas išbandyta – ir gėdinimas, ir keikimas, ir agitavimas, ir grasinimas, netikėtai vietoj eiliuoto transparanto pasirodė „išakas apie du trečdalius“. Tada, anot J. Galkausko, ir užsimezgė su lagerio valdžia beveik nuoširdus ir abipusiai naudingas dialogas: „Mes jiems – malkų, jie mums – du trečdalius. Jei stropiai dirbsi, gali viltis, kad vieną trečdalį bausmės gali nuimti. Tuo metu mūsų būryje jau žymi dalis kalinių buvo „įkirtusi“ tą „brandos amžių“. Tačiau žinojome, kad šį meduolį gaus tik vienas kitas, kuriam kalinimo laikas ir taip artėja prie pabaigos. Bet ir pora mėnesių šis tas“.

Netrukus pasiūlymą dėtis prie sumanymo išlaisvinti pirma laiko iš lagerio estuką Ilmarą, turintį progą pakliūti į du trečdalius, gavo ir Jonas. Kadangi estų lageryje nedaug, o Arnas ir Kalevas dar ir ne iš stipriųjų, nutariama, kad Ilmaras turėtų malkas skaldyti ir krauti, o Jonas su Jaanu jas pjautų.

J. Galkauskas tokiam sumanymui neprieštaravo, tačiau ir neslėpė, kad yra smulkmena, kuri jam ne prie širdies: norint Ilmaro šansus užtikrinti, teks supjauti net devynis kietmetrius, o po šito neabejotinai pateksi į pirmūnų lentą. Jam savo pavardės teršti nesinori.

Estukas sugebėjo „suvirpinti jautriąsias stygas“, ir darbas prasidėjo. Kitos šešios grandys taip pat turėjo savo kandidatus į laisvę. Buvo dirbama kaip sau. Deja, nė vienai grandžiai normos įvykdyti taip ir nepavyko. O vakare, kaip prisiminė J. Galkauskas, labiau nei bet kada norėjosi kokio priedo prie lagerinės košės, be to, nežmoniškai laužė kaulus.

Nukelta į 8 psl.

Galkauskas

Atkelta iš 2 psl.

Su visų prakeiktu dvirankiu pjūklų galynėtasi ir kitas porą dienų. Atėjus sekmadieniui nutarta pasitarti, nes jau buvo neabejotinai aišku, jog tų devynių kietmetrių neįveikti. Iki smulkmenų viską išanalizavus, aptarus, kur prarandamas laikas, sutarta, jog prie pjūklo reikia pastoviai keistis, apgal-

Jonas Galkauskas (dešinėje) ir Vytautas Ščeponavičius Mordovijos lageryje. 1957 m.

vota ir daugiau svarbių detalių.

Trečiadienio vakare, biržės meistriui apmatavus malkų rietuvę, buvo galima konstatuoti: „Mokslas nugalėjo“.

O vėliau dirbti darėsi vis lengviau. Net parūkymui laiko pakakdavo, o ir vieną kitą minutę uždelsti. Panašiai sekėsi ir kitoms grandims – patyrimas nebuvo slepiamas. Dienos užsibaigdavo pergalingai.

J. Galkausko teigimu, vienintelis dalykas gadino nuotaiką – socialistinių lenktynių lenta prie lagerio vartų.

Po mėnesio malkų rietuvės priminė piramides. Netrukus estukas Ilmaras, o su juo ir dar keli likimo draugai sulaukė laisvės.

O kai laimingieji paliko lagerį, tarp estuko Jaano ir lietuvio Jono įvyko maždaug toks pokalbis:

– Supranti, malonu, kai žmogų palydi į laisvę ir jauti, kad prie to esi prisidėjęs!

– Aha.

– Kas „aha“, ką „aha“?

– Aha, pailsėsime dabar, sakau.

– Ką čia tauški niekus? Ne romantikas esi, ne romantikas! Surūgęs realistas!

– O ką? Aš tik skaičiuoju, kiek parų karcerio išsūdys.

– Galvoji, kad, suradę krūvose apkrautus malkom rąstus, kels triukšmą? Už jokių pinigų neprisipažins, kad juos api..., atsiprašau, apmövėm. Mokykis, po perkūnais, dirbti sovietiška.

○ ○ ○

Tarp linksmesnių J. Galkausko lagerinių atsiminimų – ir šis, primenantis garsiąsias politines paskaitas, privalomas sovietmečiu ne tik kareiviams,

bet ir kaliniams. Iš pradžių galvota, kad jos nors kiek praskaidrins lagerio gyvenimą. Deja, netrukus nusivilta.

Liūdnamame Ažuolų miške saugumo kapitonas tokioms paskaitoms skirtu laiku skaitydavo „Pravdos“ laikraščio vedamuosius. Noras pajvairinti gyvenimą uždavus klausimus taip pat nepavyko – būdaviai priverstas išklausti dar vieną „Pravdos“ straipsnį. Todėl, anot J. Galkausko, tą privalomą valandą užsiimdavo kas kuo – laiškų rašymu, šachmatais, žiopsėjimu.

O tąkart įvykių tėkmė buvo kiek kitokia. Vietoj tradicinės „Pravdos“ kapitonas skaitė kažkokių mitingų rezoliucijas, net užsienio spaudos informacijas, ir viskas buvo susiję su vienu ir tuo pačiu vardu – Patriu Lumumba. Lagerio žmonės suprato maždaug taip: šiuo metu beveik visas pasaulis susirūpinęs Lumumbos reikalais. Tačiau kai jau, rodės, seniai viskas aišku, o ir politinės valandėlės laikas pasibaigęs, kapitonas nė nesiruošė užbaigti.

Atvirą erzelį nutraukė gerklingas ukraiņietis:

– Noriu sužinoti, kas čia dabar dedasi. Tas Lumumba savo pareiškimais ir įžūliom kalbom sukiršino, sujaukė

visą pasaulį, kaip pats ką tik skaitėt. O man pakako penkias minutes pakalbėti Lvovo centrinėje aikštėje, kad pasodintų septyneriems metams! Kur teisybė? Kodėl to Lumumbos niekas nesutvarko?

Kaip prisiminė J. Galkauskas, kapitonas pasimetė kaip reikiant. Pradėjęs mikčioti, žiopčioti, nervingai griebė „Pravdą“, lyg ir ėmė kažko joje ieškoti. Tačiau, kaip ir dera jo rangui, vis dėlto susizgribo, suėmė save į rankas. Dar sykį dėbtelejęs į laikraštį ir lyg skėsdamas įkvėpęs oro, pasakė:

– Ateis laikas – pasodinsim!..

○ ○ ○

J. Galkauskas tvirtino, kad be kita ko jam teko įsitikinti ir tuo, jog vidurinėsios kartos rusams, ypač vidaus reikalų kariuomenės karininkams pasaulio pradžia ir sutvėrimas įvyko 1917 metais.

– Kai po „kalnų erelio“ mirties sovietiniuose lageryuose prasidėjo sąlygiškai lengvesnė egzistencija, buvo leista atsisiųsdinti iš laisvės, iš namų knygų. Didžiai išprusę sovietiniai karininkai nežiūrėdavo, kas knygos autorius, koks jos pavadinimas, svarbiausia buvo išleidimo metai, - pasakojo J. Galkauskas.

Taip lageryje atsirado 1936 m. išleista A. Šapokos „Lietuvos istorija“, net 1939 metų Šalių sąjungos savaitinio žurnalo „Trimitas“ įrištas rinkinys. Cenzoriui buvo įtikinamai paaiškinta, kad tai – 16-osios lietuviškos divizijos žurnalas. Dėl „Lietuvos istorijos“ keblumų taip pat nebuvo, juk išleista po „Auroros“ šūvio.

○ ○ ○

Ryšiausias lagerio įvykis – Dariaus ir Girėno skrydžio 25-mečiui skirtas krepšinio turnyras. Tuomet J. Galkauskas buvo „Geležinio vilko“ komandos kapitonas. Jo vadovaujama komanda laimėjo turnyrą ir gavo marškinėlius su „Lituanicos“ vardu bei teise į naują komandos pavadinimą.

Tapti gydytoju nebuvo lemta

Sugrįžęs iš lagerio, J. Galkauskas vakarinėje mokykloje gavo brandos atestatą. Galėjo jį gauti Mordovijoje, tačiau griežtai atsisakė: „Nenoriu turėti rusiško atestato“.

Į įdomią situaciją, kaip jis pats pasakojo, buvo pakliuvęs dar kartą. Tuomet buvusių politinių kalinių į kariuomenę neimdavo. O jį pakvietė pats komisaras. „Tu savo kalnę išpirkai, mes žinom, kas tu esi. Ar eisi tarnauti?“ Teko staiga nuspręsti, ką daryti. „Jei būčiau atsisakęs, būčiau vėl patekęs į lagerį kaip vengiantis karo tarnybos. Nutariau, kad geriau kariuomenė negu lageris“, - prisiminė tą dieną J. Galkauskas.

Tačiau tarnauti Karaliaučiuje teko tik metus, nes susirgo kaulų tuberkulioze. Jis nutarė pasinaudoti lengvata kariams, stojantiems į aukštąsias mokyklas. Nuvežė dokumentus į Kauno medicinos institutą, tačiau buvusių karių buvo daug. „Pritrūko labai nedaug – priėmė kandidatų be stipendijos ir bendrabučio“, - pasakojo J. Galkauskas. O kai vienas žmogus šnibžtelėjo, jog visa tai tik bergždžios pastangos, kad buvęs kalinys niekada netaps studentu, J. Galkauskas išvyko į namus. Neakivaizdiniu būdu baigė politechnikumą, sukūrė šeimą.

Galkauskai – sena bajorų giminė

J. Galkausko tėvams pavyko išsaugoti bajorystės pripažinimo dokumentus. Giminė žinoma nuo 1601 metų. Tuomet Žemaičių žemės teisme buvo įregistruotas dovanojimo raštas, kuriuo Žemaičių seniūnas ir lauko etmonas Jonas Karolis Chodkevičius už karinius nuopelnus su švedais Povilui Galkauskui suteikė bajoro titulą (herbas Šreniava) ir dovanojo paveldėjimo teise Margininkų dvarą (Raseinių apskr.).

Būta ir daugiau dvarų. Prosenelis

turėjo didelį dvarą su daugiau kaip penkiais šimtais hektarų žemės netoli Tauragės. Padalijo jį dviem sūnams. Jono seneliui teko trys šimtai hektarų. Vėliau šeima išsikūrė Dzūkijoje, prie Merkinės. Tačiau smėlynuose nesisekė ūkininkauti ir apie 1937 m. naująjį dvarą pardavė.

Iš Dzūkijos liko daug prisiminimų. Savo akimis J. Galkauskas ne kartą matė Merkinės aikštėje išniekintus partizanų kūnus. Tai buvo baisios dienos, kai naktį į namus ateidavo partizanai, o dieną – enkavedistai. Netoli dėdės sodybos buvo partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago bunkeris. Dėdė partizanus ne kartą kėlė per Merkį savo valtimi.

Vėliavos iškėlimas ant gimnazijos stogo ir Nepriklausomybės paminklo buvo tarsi tų dienų prisiminimų įamžinimas.

Meilę savam kraštui ir gimtajai kalbai stengėsi diegti ir savo vaikams bei anūkam.

Po mirties J. Galkauskui suteiktas Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos Garbės bajoro vardas.

○ ○ ○

Įvairūs buvusių klasės draugų likimai. V. Ščeponavičius taip pat tapo statybininku, gyvena Šiauliuose. Į klasės draugų susitikimus jų nekvieta. Tik kartą atsitiktinai pakliuvo į jų būrį, į susitikimo antrąją dalį.

Dėl savo likimo J. Galkauskas niekam nėra skundęs. Jis nesijaudino, kad neturi Gedimino ordino kaip koks buvęs LSSR revoliucijos ir ateizmo muziejaus direktorius. Jam tik buvo gaila, kad tokiu būdu garbingiausias ordinas praranda savo vertę.

Likus iki pensijos porai metų, liko be darbo. Iš darbo išėjo savo noru, kai pusantrų metų negavo atlyginimo. Netrukus bendrovė bankrutavo. Buvo sunkoka.

– Ar niekas nepasako: štai, norėjai nepriklausomos Lietuvos ir ką dabar turi?

– Ačiū Dievui, dar ne. Bet aš šito ir nesieju. Tai visai skirtingi dalykai, - taip į tokį nelinksmą klausimą šių eilučių autoriui atsakė J. Galkauskas. Žmogus, išlikęs atmintyje, kaip viena tauriausių šioje Žemėje sutiktų asmenybių.

Kultūros kronika

Lapkričio 7–10 dienomis Manhetene vyko jau antrasis Niujorko Baltijos šalių kino festivalis. Lapkričio 7 d. parodytas JAV gimusio lietuvių režisieriaus Tomo Vengris vaidybinis filmas „Gimtinė“ (Motherland), nostalgijos ir ironijos kupinu žvilgsniu sugrąžinantis į Nepriklausomybės laikų pradžią. Parodytas ir estų trumpametražis filmas „Baltijos kelias“ (Baltic Way), latvių darbas „Baltijos laisvės kelias“ (The Baltic Freedom Way). Rinktinių filmų gretose – debiutinis Aistės Žegulytės filmas „Animus Animalis (istorija apie žmones, žvėris ir daiktus)“. Ne mažiau laukiama lietuviška premjera Niujorke – „Sidabrinės gervės“ laureatės Marijos Kavtaradzės juosta „Išgyventi vasarą“ (Summer Survivors), „Sidabrine gerve“ apdovanota lietuvių režisieriaus Artūro Jevdokimovo trumpo metro dokumentika „Suokalbio antologija“ (Anthology of the Plot).